

Materiały i Sprawozdania
Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego
za rok 1993
Rzeszów 1994

Paweł Valde-Nowak

Zabytki kamienne z osady wielokulturowej w Hłomczy

WSTĘP

W trakcie wieloletnich badań wykopaliskowych osady wielokulturowej w Hłomczy nad Sanem, stan. 1¹ zgromadzony został pokaźny zbiór artefaktów kamiennych. Podstawowy materiał zabytkowy z tego stanowiska stał się przedmiotem obszernego opracowania zamieszczonego w tym tomie². Wyniki analizy wspomnianego inwentarza wyrobów kamiennych są przyczynkiem do monografii źródłowej. Z tego powodu w owej obszernej pracy należy szukać podstawowych informacji o samych badaniach, zwłaszcza zaś o warunkach zalegania zabytków, w tym, co dla nas szczególnie istotne, zabytków kamiennych. Ważne przy tym jest stosowanie w obu pracach tej samej numeracji obiektów i elementów podziału rozkopanej powierzchni.

Inwentarz kamienny zawiera zabytki znalezione:

1. w warstwie ornej (głęb. 0—30 cm);
2. poniżej warstwy ornej, lecz poza obiektami (różne głębokości);
3. w obiektach (jamach), lub też ponad nimi.

Te ostatnie reprezentowane są przez obiekty:

1. z początku epoki brązu;
2. grupy tarnobrzeskiej kultury lużyciej;
3. z okresu wpływów rzymskich;
4. nieokreślone kulturowo-chronologicznie.

Z zachowaniem takiego podziału inwentarz poddany został analizie.

Ze względu na kulturową wymowę w zakres opracowania weszło też jedno narzędzie ze stan. 2 w Hłomczy.

MATERIAŁY

Szczegółowe informacje odnośnie do stratygrafii, ewentualnego związku poszczególnych zabytków z obiektami i faktycznego wyniku analizy, służące opisowi poszczególnych form z uwzględnieniem techniki wykonywania, surowca i typologii, zawarte są w tabelach.

NR INW.	LOKALIZACJA			OPIS ZABYTKU	SUROWIEC
	ar. ów.	głębokość	obiekt		
1	2	3	4	5	6

Zabytki z obiektu e.p.k.k.

88/83	256 C	45—55	35	fragment płaskiej siekierki (lub dłuta) czworobocznej, gładzonej na całej powierzchni i polerowanej przy ostrzu, noszącym ślady pracy (ryc. 1:3)	margiel krzemionkowy dynowski (m.k.d.)
59/85	„-”	30—40	„-”	nóż tyłcowy z retuszem dwustronnym wieloseryjnym	krzemień pasiasty
„-”	„-”	„-”	„-”	pseudoluszczeń z fragmentu otoczaka	drobnoziarnisty piaskowiec kwarcytowy
4/85	256 C	90—100	35	luszczeń dwubiegunowy z otoczaka	czarny rogowiec menilitowy
66/85	256 C	poniżej 110	35	łuszcza	„-”

Zabytki z obiektów „tarnobrzeskich”

82/81	175 B	70—80	7	odłupek z otoczaka (ryc. 1:6)	(m.k.d.)
86/81	175 B	40—50	8	„-”	m.k.d.
39/82	196 CD	80—90	17	odłupek wiórowaty z zaznaczoną dwupiętowością	krzemień czekoladowy
86/82	236 B	50—60	29	fragment odłupka retuszowanego	m.k.d.
111/82	236 C	50	32	łuszcza	m.k.d.
140/82	236 D	50—60	34	łuszcza	m.k.d.
147/82	„-”	80—90	„-”	fragment wierzchołkowy odłupka	m.k.d.
148/82	„-”	90—100	„-”	odłupek	m.k.d.
153/82	„-”	50—60	35	przypalony odłupek	m.k.d.
156/82	„-”	poniżej 60	„-”	odłupek (ryc. 1:4)	m.k.d.
66/83	176 B	35 cm	39	łuszcza	czarny rogowiec menilitowy (ryc. 2:9)

1	2	3	4	5	6
67/83	-,	35—45	-,	odłupek z otoczaka, mikroretusz użytkowy, zagładzenie krawędzi	bliżej nieokreślona skała krzemionkowa barwy oliwkowo-brunatnej
69/83	-,	55—65	-,	fragment odłupka	m.k.d.
74/83	-,	35—55	-,	odłupek	kwarcyt barwy zielonkawoszarej
80/83	-,	55—65	-,	odłupek z otoczaka	czarny rogowiec menilitowy
92/83	-,	75—85	-,	odłupek	m.k.d.
93/83	-,	85—95	-,	fragment wióra lub odłupka z otoczaka	m.k.d.
-,	-,	-,	-,	miniaturowe płaszczki z trzonkiem wykonane z odłupka z otoczaka przy pomocy wieloseryjnego retuszu na stronę dolną, o pierwszej serii negatywów daleko zachodzących na powierzchnię (ryc. 2:5)	krzemień pasiasty
100/83	176 B	40—50	41	część piętkowo-szczekowa wióra odłupka	m.k.d.(?)
110/83	176 B/D	40—50	43	narzędzie nożowe (funkcjonalne) z odłupka bądź fragmentu piętkowo-szczekowego odłupka, retusz użytkowy jednej krawędzi (ryc. 2:8)	m.k.d.
10/85	256 C,D	45	58	odłupek	nieokreślona skała krzemionkowa o szarej barwie
-,	-,	-,	-,	fragment odłupka	nieokreślona skała krzemionkowa
22/85	256 A	75—85	60	łuszcza i okruch negatywowy	m.k.d.
35/85	-,	65-75	62	odłupek z otoczaka (2:7)	nieokreślona skała krzemionkowa o szarej barwie soczewy o większej zawartości krzemionki; przejście masy w korę - ostre
41/85	256 A/B	75-85	63	odłupek	
42/85	-,	45—55	-,	odłupek retuszowany wieloseryjnie	m.k.d

Zabytki z obiektów z okresu wpływów rzymskich

120/83	195-6D	0-30	15	podcięcie pierwszej serii o odłamanym wierzchołku; patyna cieżna (ryc. 1:5)	krzemień czekoladowy (?)
124/83	196	-,	-,	zatepicie o jednej krawędzi retuszowanej, drugiej zaszczerbionej i o odłamanym wierzchołku; patyna cieżna (ryc. 2:3)	bliżej nieokreślony krzemień o jasnoszarej barwie
125/83	196	30-40	15	fragment środkowy wióra, zaszczerbienie, retusz użytkowy i zagładzenie obu krawędzi (ryc. 2:1)	krzemień świecicowski
12/84	276	55—65	54	drobno łuskany wieloseryjnie, dwustronnie nóż — zgrzeblo o wypukłej krawędzi	krzemień o szaroczarnej barwie masy krzemionkowej z szarobiałymi wtrętami mikrofauny; kora bardzo cienka (mniej niż 0,1mm), gładka, beżowa
82/85	256 C	45—55	56	łuszcza	czarny rogowiec menilitowy

1	2	3	4	5	6
85/85	-,	-,	-,	odłupek z otoczaka, mikroretusz	m.k.d.
85/85	-,	-,	-,	odłupek z otoczaka	m.k.d.
85/85	-,	-,	-,	odłupek z otoczaka	silnie krzemionkowy margiel globigerynowy tzw. czekoladowy (?); jednostka dukielska
88/85	-,	55—65	-,	silnie podgięty wiór o zaszczerbionych krawędziach (retusz użytkowy), piętka przygotowana, skała szczekowa (ryc. 2:2)	krzemień czekoladowy
94/85	-,	75—85	-,	2 odłupki	m.k.d.
95/85	-,	85—95	-,	odłupek	nieokreślona skała krzemionkowa o cechach jak w nr 35/85

Zabytki z obiektów chronologicznie nieokreślonych

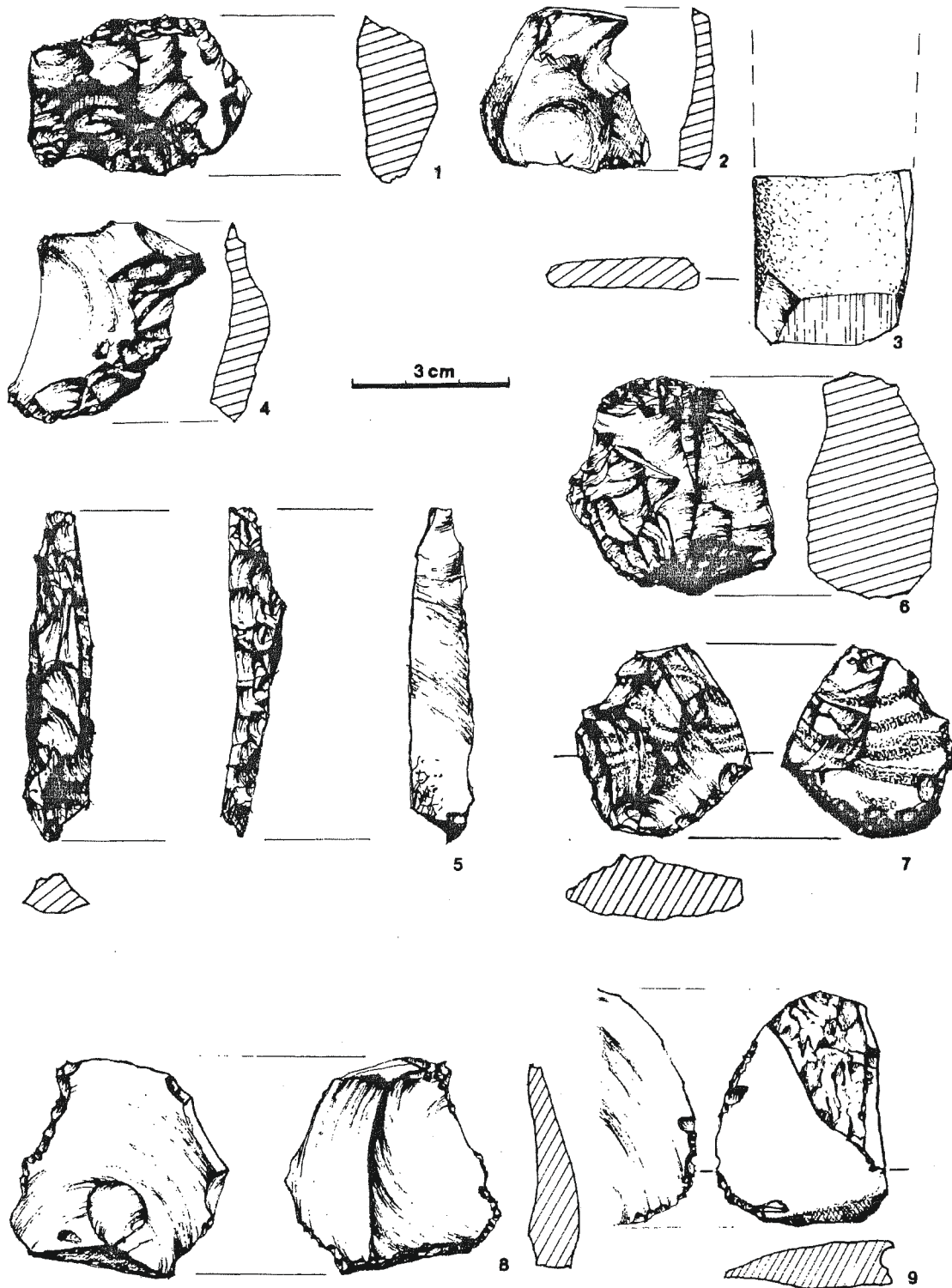
76/84	177	55—65	52	pseudohuszczeń z otoczaka (ryc. 1:6)	m.k.d.
28a/85	256 A	45—55	60	odłupek z otoczaka	rogowiec menilitowy czarny
48/85	96 A	50—60	64	wiór metryczny z otoczaka, mikroretusz użytkowy jednej wnąki	m.k.d.

Zabytki spoza obiektów (poniżej warstwy ornej)

17/81	175 A	40		odłupek (ryc. 1:2)	m.k.d.
10/82	196 ABCD	40		odłupek z otoczaka	nieokreślona skała krzemionkowa o cechach zbliżonych do 35/85
15/83	380 BD	20—40	część W	odłupkowe narzędzie nożowe o zębato-wnąkowej krawędzi retuszowanej na stronę dolną (ryc. 1:8)	bliżej nieokreślony krzemień o ciemnoszarej masie z szarymi wtrąceniami
28/83	296	50		masywne narzędzie nożowe z dwustronnym retuszem jednej krawędzi wykonane z dużej (długość ponad 5 cm) łuszczy (ryc. 3:1)	m.k.d.
28/83	-,	-,		okruch częściowo negatywowo: (fragment narzędzia?)	przepalony krzemień
58/83	176 C	45		asymetryczny grocik trójkątny o przetrąconym wierzchołku i wklęsłej podstawie; retusz przykrawędny wieloseryjny, wnąka przy podstawie zaretuszowana powierzchniowo na stronę dolną odłupka z otoczaka; ostrze narzędzia jest prostopadłe do osi półsurowiaka (ryc. 3:2)	czarno-zielonkawy rogowiec menilitowy (jednostka dukielska)

Zabytki z warstwy ornej

2/81	175 C	0-30		wiór metryczny z otoczaka	zielonkawy spongiolit
2/81	-,	-,		okruch negatywowo otoczaka	m.k.d.
15/81	175 A	-,		łuszcza	rogowiec z warstw fliszowych

Ryc. 1. Zabytki kamienne z Hłomczy, gm. Sanok. 1—8 — stan. 1; 9 — stan. 2. 1 — czarny rogowiec menilitowy, 2—4, 6, 9 — margiel krzemionkowy dynowski, 5 — krzemień czekoladowy, 7 — krzemień pasiasty, 8 — krzemień nieokreślony
(rys. M. Zender)

Abb. 1. Steinfunde aus Hłomcza, Gemeinde Sanok. 1—8 — Fundstelle 1; 9 — Fundstelle 2. 1 — schwarzer Menelithenhornstein, 2—4, 6, 9 — Kieselmergel aus Dynów, 5 — Schokoladenfeuerstein, 7 — gestreifter Feuerstein, 8 — unbestimmter Feuerstein
(gezeichnet von M. Zender)

Рис. 1. Каменные памятники из деревни Хломча, гм. Санок. 1—8 — стоянка 1; 9 — стоянка 2. 1 — ракушечник чёрный менилитовый, 2—4, 6, 9 — маргель кремневый дыновский, 5 — кремь шоколадный, 7 — кремь полосатый, 8 — кремь неопределённый
(рис. М. Зендер).

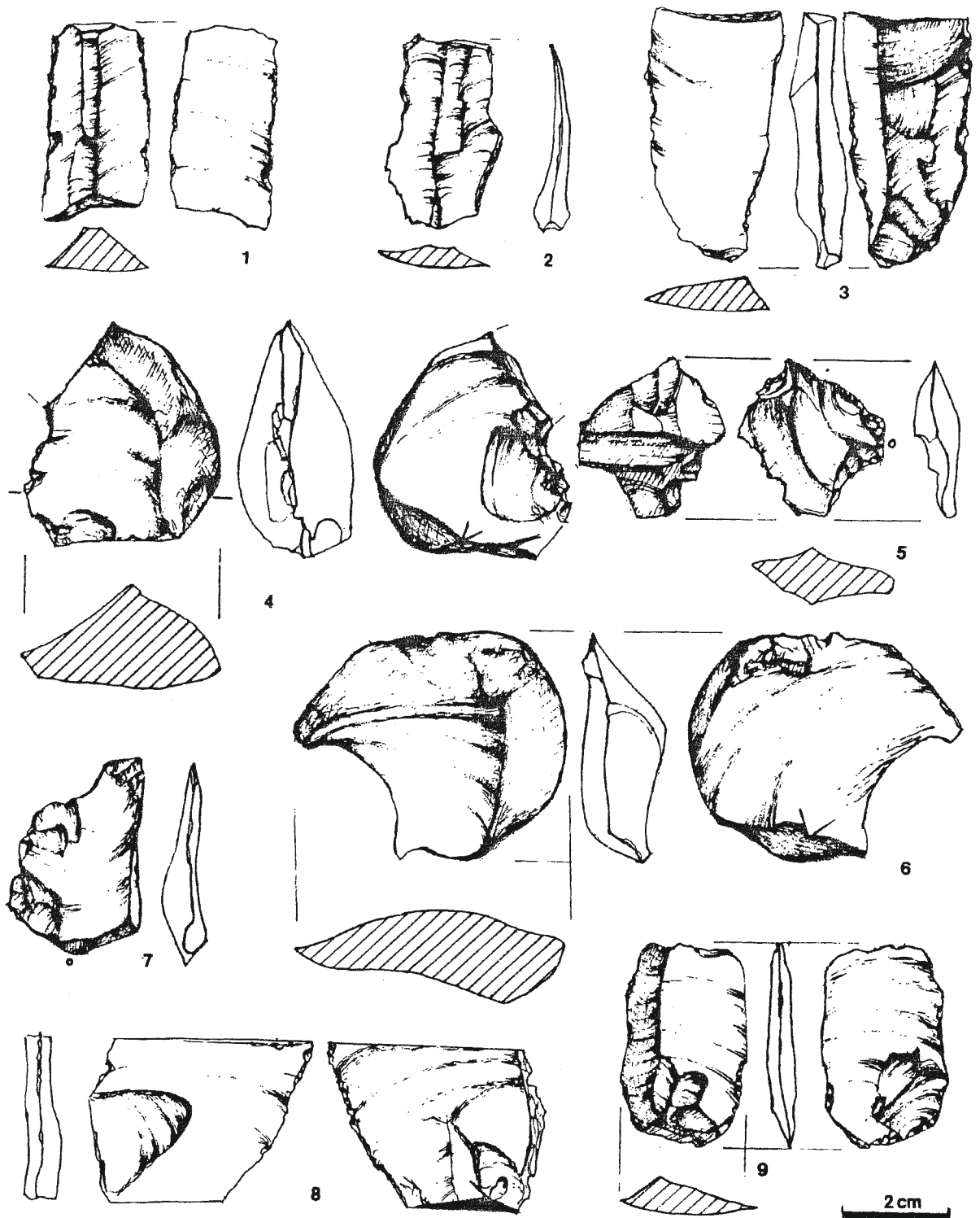

Рис. 2. Zabytki kamienne z Hłomczy, gm. Sanok, stan. 1. 1 — krzemień świeciechowski, 2 — krzemień czekoladowy, 3 — krzemień nieokreślony, 4 — radiolaryt lub spongiolit, 5 — krzemień pasiasty, 6, 8 — margiel krzemionkowy dynowski, 7 — nieokreślona skała krzemionkowa, 8 — czarny rogowiec menilitowy

Abb. 2. Steinfunde aus Hłomcza, Gemeinde Sanok, Fundstelle 1. 1 — Świeciechów-Feuerstein, 2 — Schokoladenfeuerstein, 3 — unbestimmter Feuerstein, 4 — Radiolarit oder Spongiolith, 5 — gestreifter Feuerstein, 6, 8 — Kieselmergel aus Dynów, 7 — unbestimmter Kieselfelsen, 8 — schwarzer Menelithenhornstein

(rys. M. Zender)

Рис. 2. Каменные памятники из деревни Хломча, гм. Санок, стоянка 1.

1 — кремь свецеховски, 2 — кремь шоколадный, 3 — кремь неопределённый, 4 — радиоларий или спонгиолит, 5 — кремь полосатый, 6, 8 — маргель кремневый дыновский, 7 — неопределённая кремневая скала, 8 — чёрный ракушечник менилитовый

(рис. М. Зендер).

1	2	3	4	5	6
1/85	256 AB	-,-		nóż tylcowy (przetrażony wierzchołek) z wieloseryjnym retuszem zachodzącym daleko na powierzchnię strony dolnej, wykonany z odlupka z otoczaka (ryc. 2:4)	brunatno-zielonkawy spongiolit? radiolaryt?
4/85	256 CD	-,-		odbity z otoczaka odlupek wiórowaty z zaznaczoną dwupiętowością, rodzaj półtyliczaka (wierzchołek) z drobno retuszowaną wnęką	brunatno-czekoladowy radiolaryt
124/83 83	-,-	-,-		odlupek z otoczaka	czarny rogowiec menilitowy lub lityl
120/83	195-6D	-,-		podłepiec pierwszej serii o odlamanym wierzchołku; patyna cokolizna (ryc. 1:5)	krzemień czekoladowy (?)
124/83	196	-,-		złepiec o retuszowanej krawędzi i odlamanym wierzchołku; patyna cokolizna	blżej nieokreślony krzemień o jasnoszarej barwie

WYNIKI ANALIZY

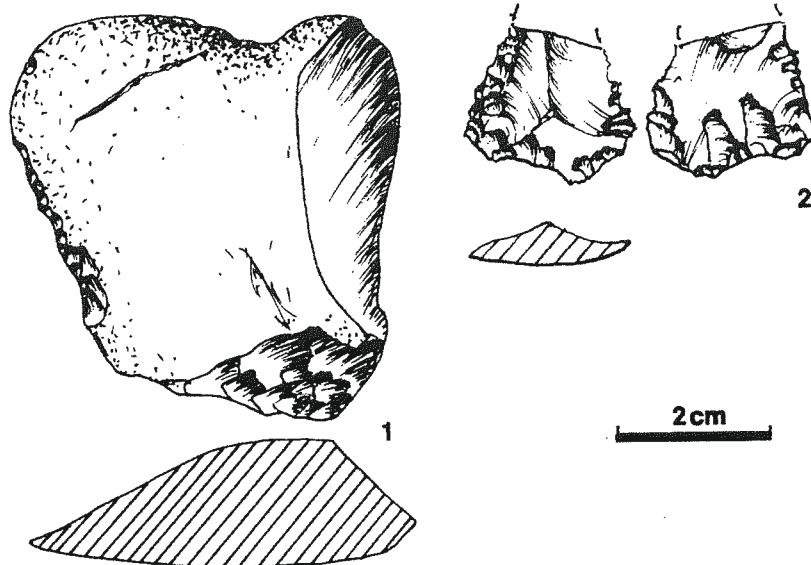
Przedstawiony materiał krzemieniarski z Hłomczy nie jest jednorodny, nie stanowi zwartej grupy. Tylko niewielka stosunkowo część kolekcji pochodzi z obiektów, które można próbować wydatować ceramiką. Zabytki ceramiczne dokumentują na stanowisku osadnictwo: kultury mierzanowickiej, grupy tarnobrzesckiej, z okresu wpływów rzymskich i ze średniowiecza. Mamy więc do czynienia z wielokulturową osadą, której początki sięgają epoki kamienia³. W oczywisty sposób zakładać musimy sukcesyw-

ne niszczenie antropogeniczne śladów każdej z minionych faz osadniczych. Wobec takiej sytuacji wskazana jest techniczno-typologiczna ocena inwentarza. Jej wyniki powinny przybliżyć odpowiedź na pytanie czy zabytki te mogą reprezentować jedną czy więcej faz zasiedlenia, jeden lub więcej heterogenicznych przemysłów.

Punktem wyjścia przy tego rodzaju rozważaniach może być charakterystyka wyrobów z obiektu 35, zawierającego w partiach przydennych ceramikę kultury mierzanowickiej. Chodzi tu o dwubiegunowy łuszczeń z otoczaka czarnego rogowca menilitowego (ryc. 1:1), dwie łuszczeni z tego samego surowca i narzędzie rdzeniowe w rodzaju noża z tyłcem, bądź wypukłego zgrzebła, wykonane z okrucha krzemienia pasiastego (ryc. 1:7). Narzędzie to uformowane zostało dwustronnym retuszem wieloseryjnym. Cechy owych wyrobów, jak i zastosowane surowce znajdują nawiązania w inwentarzach episznurowego przykarpacciego kręgu kulturowego (e.p.k.k.). Elementem, który do tego środowiska nie pasuje jest czworosienna dłutowata siekierka (ryc. 1:3). Formalnie jednak nie ma podstaw do wyłączenia jej z zespołu z omawianej jamy.

W opracowanym materiale z innych obiektów, spoza nich i z warstwy ornej jest wiele egzemplarzy o podobnych do opisanych cechach. Zdaje się to wymownie dokumentować osadnictwo e.p.k.k. w obrębie osady, pomimo iż pozostałości ceramiczne po tym epizodzie uznać musimy za nikłe. Istotne w tym miejscu jest wskazanie na grocik trójkątny (nr inw. 58/83 — ryc. 3:2) i okazały nóż tylcowy z margla krzemionkowego dynowskiego, jaki znaleziony został na sąsiednim (stan. 2) stanowisku (ryc. 1:9).

W znacznej liczbie obiektów odniesionych do grupy tarnobrzesckiej, znalezione zostały artefakty kamienne, reprezentujące najogólniej tzw. krzemieniarnstwo schyłkowe⁴,

Ryc. 3. Zabytki kamienne z Hłomczy, gm. Sanok, stan. 1. 1 — margiel krzemionkowy dynowski, 2 — rogowiec menilitowy (rys. M. Zender)

Abb. 3. Steinfunde aus Hłomcza, Gemeinde Sanok, Fundstelle 1. 1 — Kieselmergel aus Dynów, 2 — Menelithornstein (gezeichnet von M. Zender)

Рис. 3. Каменные памятники из деревни Хломча, гм. Санок, стоянка 1. 1 — маргель кремневый дыновский, 2 — ракушечник менилитовый (рис. М. Зендер)

a więc niewykluczone, że część z tych artefaktów (a może wszystkie?) przypisać należy też do e.p.k.k.

W obiektach „tarnobrzeskich” sporo jest innych elementów, które z krzemieniarstwem wczesnobrązowym nie mają wiele wspólnego. Wskazać tu można na być może schyłkowopaleolityczny (patyna eoliczna) podtępiec 1-szej serii z krzemienia czekoladowego (ryc. 1:5) i ogólnie biorąc składnik wiórowy inwentarza. Obecność tych i innych nie wymienionych tu form, mogłaby wskazywać na reutilizację zabytków, świadczącą o osadnictwie starszym, którą to ewentualność w kontekście mało znanego krzemieniarstwa kultury łużyckiej już rozważano⁵, bądź też na przedostanie się materiałów starszych, występujących na stanowisku, do obiektów „tarnobrzeskich”, a więc na wtórną domieszkę do ich zawartości. Za tą drugą ewentualnością może przemawiać fakt znalezienia zabytków kamiennych w obiektach z okresu wpływów rzymskich, które to zabytki za pierwotny składnik inwentarza z tego okresu raczej trudno uznać.

Duża liczba wyrobów kamiennych o cechach „schyłkowych”, znalezionych w jamach z ceramiką grupy tarnobrzeskiej, może jednak świadczyć o wykorzystywaniu narzędzi z tego surowca przez ludność wymienionej grupy. Koresponduje to z faktem, że o krzemieniarstwie w rozwiniętej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza mówimy już dzisiaj śmiało⁶. Wyraźnie zaznaczyć tu trzeba, że materiały z Hłomczy praktycznie nie dają podstawy do jego badania.

UWAGI KOŃCOWE

Wartość poznawcza przedstawionych zabytków nie jest duża. Dokumentują one stosowanie techniki łuszczeniowej i pseudołuszczeniowej, czerpanie z surowców miejscowych, podejmowanych w pierwszej kolejności ze złóż aluwialnych. Godna uwagi jest mozaika użytych surowców. Współgra ona z różnorodnością złóż w tzw. karpackiej prowincji surowcowej.

Głębszą analizę inwentarza utrudnia fakt zawierania się w nim elementów różnych kultur, praktycznie niemożliwych do identyfikacji wyłącznie metodami pełnej analizy krzemieniarstwa. Efekt jej zastosowania byłby w naszym przypadku niewspółmierny do nakładu włożonej pracy.

Przypisy

¹ Por. A. Muzyczuk, E. Pohorska-Kleja 1985. Zobowiązany jestem Paniom mgr Annie Muzyczuk i mgr Elżbiecie Pohorskiej-Kleji za przekazanie mi kamiennych zabytków z Hłomczy do opracowania.

² A. Muzyczuk, E. Pohorska-Kleja 1994.

³ A. Muzyczuk, E. Pohorska-Kleja 1985, str. 172.

⁴ Na marginesie wspomnieć można, że pojemność znaczeniowa tego określenia nie jest ustalona, coraz więcej faktów wskazuje, że sukcesywnie się rozszerza.

⁵ Np. M. Gedl 1975, s. 63—64.

⁶ Od lat problem owego krzemieniarstwa widziany jest w szerokim zasięgu. Por. np. D. Cahen 1973/74; S.K. Arora 1986. Sygnalizowany był już niejednokrotnie w nawiązaniu do kultury materialnej przypisywanej grupie tarnobrzeskiej. Np. K. Moskwa 1968, s. 21.

⁷ Valde-Nowak 1995.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Arora S. K.
1986 *Metallzeitliche Flintindustrie II. Formenkundliche Aspekte einiger metallzeitlicher Steingeräte*. Das rheinische Landesmuseum Bonn 3—4, s. 33—35.
- Cahen D.
1973/74 *Pierres taillées de l'âge du fer à Orp-le-Grand*, Bulletin du Cercle Archeologique Hesbaye-Condruz 13, s. 71—82.
- Gedl M.
1975 *Kultura łużycka*, Kraków.
- Moskwa K.
1968 *Grupa tarnobrzaska kultury łużyckiej*, (w:) *Materiały do prehistorii ziem polskich t. IV/1*, W. Hensel (red.), Warszawa, s. 7—48.
- Muzyczuk A., Pohorska-Kleja E.
1985 *Wstępne wyniki badań wykopaliskowych na wielokulturowym stanowisku w Hłomczy, gmina Sanok*, „Studia i Materiały Muzeum Okręgowego w Krośnie”, t. III, Krosno, s. 169—195.
- 1994 *Wyniki badań wykopaliskowych w Hłomczy, gm. Sanok, woj. krośnieńskie w latach 1981—1985, część I, Materiały*, „MSROA za rok 1993”, s.
- Valde-Nowak P.
1995 *North-Carpathians Province of lithic raw Materials in Stone and Bronze Age*, *Archaeologia Polona* 33 (w druku)

Steinfunde aus der mehrere Kulturen umfassenden Siedlung in Hłomcza

Zusammenfassung

Infolge langjähriger Ausgrabungsarbeiten auf der mehrere Kulturen umfassenden Siedlung (Stein-, Bronze- und Eisenzeit) entstand neben reichen keramischen und aus anderen Rohstoffen hergestellten Komplexen eine Sammlung von einigen zehn Steinartefakten.

Diese Funde stammen aus der Ackerschicht und aus dem Boden darunter, außer den Objekten, die sich auf die Tarnobrzeg-Gruppe der Lausitzer Kultur oder auf die Zeit der römischen Keiserzeit beziehen. Eine gewisse Menge der Steinfunde stammt aus kulturell-chronologisch unbestimmten Gruben.

Durchgeführte Analyse läßt eine Reihe von Erzeugnissen aussondern, die man höchstwahrscheinlich mit dem karpatischen Epischnurkeramikkreis in Zusammenhang bringen

darf. Das betrifft insbesondere die Materialien aus dem Objekt Nr. 35, welches auch für diesen Kreis typische Keramik enthält. Die übrigen Elemente der Sammlung können aus der Steinzeit (Spätpaläolithikum) stammen, insbesondere aus der Entwicklungszeit der Tarnobrzeg-Gruppe der Lausitzer Kultur. Genaue Unterscheidung dieser Elemente mit Hilfe der Steinmetzanalyse allein ist nicht möglich.

Die beschriebenen Materialien beweisen, daß verschiedene karpatische (Feuersteinmergel aus Dynów, Globigerinenmergel, Menilithenhornstein, Radiolarit) sowie außerkarpatische Vorkommen (Świeciechów-, Schokoladen-, gestrielter Feuerstein) der Kieselfelsen exploatiert wurden. In dem ersten der erwähnten Fälle wurden fast ausschließlich Alluvialvorkommen exploatiert.

Павел Вальде-Новак

Каменные памятники из многокультурного поселения в деревне Хломча

Резюме

В результате многолетних археологических исследований многокультурного поселения (эпохи: камня, бронзы и железа) было собрано, кроме богатых керамических комплексов и сделанных из других материалов, несколько десятков каменных памятников.

Эти памятники были обнаружены в пахотном слое и ниже его, но вне объектов, в объектах (ямах), датированных началом эпохи бронзы и причисляемых к тарнобжежской группе лужицкой культуры или к римскому периоду. Некоторое количество каменных памятников происходит из ям неопределённых по хронологии и культуре.

Произведенный анализ позволил выделить группы изделий, которые с большой вероятностью можем связывать с эпичнуровым прикарпатским культурным кругом.

Особенно это касается материалов объекта 35, содержащего также керамику, характерную для этого круга. Остальные элементы собрания могут происходить из каменной эпохи (конец плеолита), особенно из времён развития тарнобрежской группы лужицкой культуры. Невозможно отличить эти элементы путём лишь анализа кремневых памятников.

Описанные материалы доказывают, что эксплуатировались различные карпатские (дыновский кремневый маргель, глобигериновый маргель, менилитовый ракушечник, радиоларит), как и позакарпатские (кремни: свещиховский, шоколадный, полосатый) залежи кремневых скал. В первом случае почти исключительно эксплуатировались аллювиальные залежи.